

O nacionalnoj državi

-čitajući "Nacionalni identitet" Antonija D. Smita-

Ne razumem kako neka nacionalna država može da zadovoljava sve zahteve neke moderne nacije, a da se ujedno ne zalaže i za sva prava svih pripadnika te nacije? Kako može biti neka država "nacionalna", a da se u njoj još uvek diskriminiraju u prvom redu žene, omladina i starci, pa onda radnici i seljaci, nezaposleni, intelektualci i umetnici, pa sve tako do mariginalnih grupa kao što su ateisti, homoseksualci, "alternativci života" svih boja i mnogi drugi? Zar je moguće nazvati neku državu "našom", "za koju smo se krvavo borili", "Bogom datom" ili jednostavno imenom neke određene nacije, a da u njoj samo jedan mali broj određenih ljudi uživa i prosperira u svim pogodnostima državnog uređenja? Šta je objašnjenje ovakve devijacije sistema, ako su to upravo zajedničke karakteristike svih nacionalnih država na svetu, ako se velika većina državljana na ovaj ili onaj način oseća oštećenim od "sopstvene" države? Da li je koncept "nacionalne države" već u svojoj postavci bitno pogrešan i šta se onda krije iza njega?

Pokušavajući odgovoriti na ova pitanja, moramo se prvo zapitati kako je i kada nastao koncept "nacionalne države". Na ovo je mnogo lakše dati odgovor nego na pitanje "kada i kako su nastale nacije", ali nam ovo pitanje i neće mnogo pomoći u demaskiranju nacionalne države. Zašto je to tako? Jer je pojam neke nacije ipak više fiktivan nego realan, u svakom slučaju stalno promenljiv u zavisnosti od posmatrača, dok je država nešto konkretno i svakodnevno. Za našu raspravu ovde uzećemo jednostavnu konstrukciju da nacija već postoji, pa makar i u njenom samom početku, u glavama njenih nacionalista, i da ta "neka" nacija, kao i sve druge, sanja sopstvenu "samostalnu" državu, ispunjenje svih njenih snova.

Istorijski gledajući, stvaranje prvih nacionalnih država desilo se u zemljama Zapadne Evrope. Citiraću Smita: *"Najveći doprinos ovom procesu dale su Engleska, Francuska, Španija, a nešto manje Holandija i Švedska. To se obično pripisuje njihovom posedovanju vojne i ekonomske moći u vreme oblikovanja nacija. Kao velike sile šesnaestog i sedamnaestog veka, te su države za one manje srećne bile primer za ugled, a njihovo nacionalno ustrojstvo kraja osamnaestog i polovinom devetnaestog veka se smatralo ključem njihovog uspeha. Relativno rani razvitak njihovih nacija podudarao se s uzastopnim revolucijama u oblastiima administracije, ekonomije i kulture, a država je bila nužan uslov i matrica za sazrevanje danas tako očitih nacionalnih lojalnosti."* No počeci oblikovanja tih nacija, koji dosežu u rani četrnaesti vek, su jednako bitni kao i njihove jake nacionalne države kasnije, jer se u prvom redu oslanjaju na dogovoreni kompromis vodećih staleža feudalizma u borbi za vlast, a koriste se pri tom najviše etnološkim aspektima svojih podanika. Dojučerašnji kmetovi postaju "narod", a njihovi mitovi i legende osnova političkog i društvenog uređenja u državi. U jednom momentu kada Evropom lutaju ogromne mase seljaka proteranih iz svojih domova ratovima, bolešću, ali i ogromnim zahtevima aristokratije i sveštenstva, glavnih veleposednika obradive zemlje, pojavljuje se i pojam "najamnog radnika" u manufakturama gradova, kao početak novih oblika klasne eksploatacije. Prvi zakoni na ovu temu su iz 1349. godine u Engleskoj i 1350. u Francuskoj, a dobrim delom ostaju punovažni i nepromenjeni sve do 1825. godine. U ovim dešavanjima aristokracija primećuje tek nekoliko stotina godina kasnije, kada je potrošila sve pare koje je posedovala, da je izgubila vodeći položaj naspram nove klase nekadašnjih trgovaca i zanatlija Srednjeg veka, sadašnjih posednika ekonomskog i političkog kapitala. Najkasnije gubljenjem glave francuskog kralja i bekstvom francuske aristokratije po ostalim zemljama Evrope na nekoliko desetina godina, javljaju se upravo prvi teoretičari ideje nacionalne države iz njenih redova. Ponuđeni koncept Novog (starog?) poretka nije bio ništa drugo nego kompromisni dogovor između vodećih staleža aristokrata i sveštenstva feudalizma i vodeće klase dolazećeg kapitalizma, trgovaca i zanatlija, posednika manufaktura i novoosnovanih banaka. Gubitnici ovog dogovora su bili oni isti gubitnici još od vremena robovlasništva i Rimske Imperije, čija su deca kao seljaci bez "pravice" radili u feudalizmu, a sada kao "najamni radnici" u kapitalizmu. Kako i zašto je ovde bio potreban koncept "nacionalne države"? Nacionalna država je imala da obavi samo jedan glavni zadatak, a to je da novoj vladajućoj klasi obezbedi kontinuitet i legalnost vlasti na osnovi kontinuiteta naroda u naciji (kad je nakon kralja i njegove vlasti date nasledstvom došao trgovac ili bankar prerušen u političara trebalo je narodu ovo objasniti), dok su zauzvrat aristokratija i sveštenstvo, kao posednici "narodnog" (a sada nacionalnog) po "starom poretku", dobili obećanje svog budućeg povlašćenog položaja, bez obzira na ekonomsku (ne)moć.

Da je ovaj dogovor postojao, najbolji su primer upravo položaj i privilegije aristokratije i sveštenstva (u odnosu na državu) danas u Zapadnoj Evropi. Čak i kada se proklamuje "civilno društvo", postoji bezbroj zakona koji strogo definišu, u prvom redu, nedodirljivost privatne svojine i sistema eksploatacije koji iz nje proizilazi, a onda

i "poseban položaj" na ovaj ili onaj način sveštenstva ili aristokratije danas u Engleskoj, Francuskoj, Španiji, Nemačkoj i drugde, neovisno o tome dali su u pitanju reformisane Monarhije ili prilagođene Republike.

Ova ideja nacionalne države preuzeta je nakon toga u srednjoj i istočnoj Evropi i bliskom Istoku devetnaestog i početkom dvadesetog veka. Narodi koji su se oslobađali tuđinske vlasti, imali su samo jedan ozbiljniji primer uspešne državnosti na koji su se mogli ugledati, a to je bio primer nacionalnih država Zapadne Evrope. U ovim novonastalim državama sa obe strane Sredozemlja i Crnog mora postojao je mali, ali perspektivni sloj trgovaca i zanatlija na pragu industrijske revolucije, dok se aristokracija izgubila u pravcu tuđinske domovine. Katoličko, pravoslavno i islamsko sveštenstvo je brže-bolje preuzelo "narodnu dušu", preuzimajući tako i sve ono što je bilo potrebno sa etnološkog stanovišta za stvaranje nove nacije, kao njen "vlasnik". Po primeru Zapadne Evrope ovo je bio njen kapital ponuđen novoj kapitalističkoj klasi u rađanju, u stvaranju nove, "nacionalne" države. "Narodnom dušom" je kupljen budući povlašteni položaj sveštenstva u državnom uređenju, a zauzvrat je ponuđen legitimitet vlasti trgovcima i zanatlijama (i ovde prerusenim u političare) na osnovi "narodne i Božje volje". Gubitnici su opet bili i ostali "raja", koju je tek trebalo od seljaka pretvoriti u radnike. Primeri za ovo su danas vidljivi od Poljske, Ukrajine i Hrvatske, preko Srbije i Grčke, do Turske, Alžira i Maroka, sve do dubina azijskih stepa i afričkih pustinja. No ovde postoji jedna "mala" razlika između katoličkog i pravoslavnog sveštenstva, na jednoj strani, i islamskog sveštenstva, na drugoj, u odnosu na "nacionalnu" državu. Ova razlika se bazira upravo na činjenici da su ove zemlje, u srednjem veku bile (većinom) pod islamskom upravom, tako da tamo gde je islam i ostao, i nije bilo nekog gubljenja privilegija sveštenstva, te tako nije bilo ni potrebe "velikog" dogovornog kompromisa sa novom vodećom klasom, dok su se pravoslavni i katolički sveštenici i te kako morali boriti za svoj položaj u narodima koji su se vratili hrišćanstvu. Pravoslavlje je od početka bilo izdvojeno u nekoliko odvojenih crkava, od kojih je danas ostalo osam, između kojih je oduvek postojala konkurencija u borbi za "najstariju sestru" (znači za nekakav centralistički oblik vladavine nad ostalima), dok je katoličanstvo, od početka pa do danas centralistički uređeno, u Srednjem veku doživelo nekoliko različitih "kriza sistema": odvajanje engleske crkve od Vatikana, pojava protestantizma, jaki samostalni katolički redovi i slično. Ali ono što je možda najviše uzdrimalo položaj sveštenstva u Zapadnoj Evropi je bila renesansa i brzi razvoj nauke i kulture, racionalizam protiv verovanja. Sve je to prisililo katoličke i pravoslavne sveštenike da zaštitu traže u saradnji sa novim vladajućim klasama i u nacionalnoj državi. Islamsko sveštenstvo je velikom većinom ostalo "nacionalno" (primer je problem definisanja nacije kod Arapa), a najnoviji primer ovog ekstremnog odnosa prema konceptu nacionalne države je upravo stvaranje "božjeg Kalifata" u Siriji i Iraku danas. Ovo je ujedno jedan od osnovnih uzroka konflikata na Bliskom Istoku, borba između sveštenstva i kapitalista za vlast u državi, kao i između islamskog, hrišćanskog i jevrejskog sveštenstva za vlast nad "dušama naroda".

Epidemija stvaranja nacionalnih država proširila se skoro istovremeno i na američki kontinent, na kome je dobila novu dimenziju: oslobađanje od evropske kolonizacije. U toj borbi, koja se sa severa spuštala na jug, preko severnih zemalja u kojima je delimično vladao početni kapitalizam, a delimično anarhija i bezvlašće, preko feudalizma srednje Amerike, pa do robovlasništva južne (i nazad na pamučne plantaže severne), jedno je svima bilo zajedničko: borba za nacionalno oslobođenje i brojne novostvorene nacionalne države samo su učvrstile i legalizovale vlast kako evropske aristokratije i sveštenstva, tako i kapitalističke klase nad urođenicima, dovedenim Afrikancima i najnižim slojevima evropskih emigranata u Novom svetu. Specifično je da su bivši evropski kolonizatori većinom ostali tamo i postali deo novostvorenih nacija, zarad čuvanja sopstvene imovine. Samo tamo gde su direktno ugožavali rast kapitalističkih odnosa moralo se sa njima, nešto kasnije, obračunavati građanskim ratom, ali čak ni nakon vojnih poraza nisu gubili svoje privilegije. Pojam slobode na američkom kontinentu je u modernoj istoriji bio i ostao pojam slobode privatnog vlasništva i svega što iz njega proizilazi, jednako kao i u Evropi. Gubitnici su bili i ostali oni isti najamni radnici Evrope, koji su emigrirali bežeći od eksploatacije i siromaštva, dok su dobitnici bili opet evropska (sada američka) aristokratija i katoličko sveštenstvo.

Najviše problema koncept "nacionalne države" doneo je u dvadesetom veku narodima Afrike. Antikolonijalizam i preuzimanje vlasti je bio cilj svih novostvorenih nacionalnih država, ali ujedno i jedina programska tačka, nakon čijeg ostvarenja su tek dolazili problemi: kako definisati određenu naciju, na kontinentu sa tolikim stotinama i hiljadama različitih naroda, plemena i rodova? Ukratko rečeno: bilo je previše naroda "po sebi", a premalo "u mogućnosti" (jedna od definicija "nacije"). Uz ovo, ogromnu prepreku su predstavljale i kolonijalne granice koje nisu imale nikakve veze sa etničkim granicama afričkog življa, unutar kojih je došlo do oslobađanja i unutar kojih je trebalo uređivati državne odnose. Politički gledajući, iako oslobođene, afričke zemlje su i dalje dobrim delom ostale u neokolonijalnom odnosu ekonomske zavisnosti prema bivšem evropskom kolonizatoru, ali i u kulturnom, političkom i svakom drugom. Primeri aparthejda, otvorenog i skrivenog, obeležili su ovaj

kontinent u prošlom veku. Pobjednici su opet bili nasljednici evropskih aristokrata i modernih robovlasnika, dok se u sferi sveštenstva odigravala borba između islama i katoličanstva (kao da Afrikanci nikada nisu imali svoje religije). Gubitnici su jasno isti oni čiji su preci već robovali u Rimskim arenama i rudnicima, kao i na američkim plantažama pamuka.

Bolest nacionalnih država naravno nije zaobišla ni ostale delove sveta koje nisam do sada spomenuo. Negde se to gradilo na ruševinama bivših imperija, kao što su Rusija, Japan i Kina, negde i dalje u sklopu borbe protiv kolonijalizma, kao što je Indija, negde na neki treći način, ali je svima većinom posvuda isto: unapred se zna ko su gubitnici, a ko dobitnici nove države. Ovoga se nisu mogle osloboditi ni socijalističke države dvadesetog veka. Iako dobro poznajem Lenjinove argumente "za" nacionalnu državu, kao i sve karakteristike našeg NOB-a i revolucije, koji nisu mogli proći bez nacionalnog predznaka, ne mogu a da ne mislim na Rožu Luksemburg i njena upozorenja, da će upravo prava nacija u nacionalnim socijalističkim državama dovesti do rušenja tih država, što je krajem dvadesetog veka i urađeno u praksi, barem u Evropi. Što se tiče našeg primera, citiraću Smita iz 1991. godine: *"Jugoslavija je bila izgrađena na dva koncepta: federacija nacija i zajedničko kulturno-istorijsko iskustvo. Ovaj drugi se ponekad nazivao "ilirizmom"; no kao što su čak i njegovi ideolozi priznali, ono što je objedinjavalo Južne Slovene manje se sastojalo u političkoj istoriji negoli u jezičkoj srodnosti i geografskoj blizini, a možda i stranoj okupaciji (premda od različitih sila). S druge strane, zasebne istorije Slovenaca, Hrvata, Srba, Makedonaca i Crnogoraca, kao i verske razlike, nagoveštavale su mogućnost da Jugoslavija postane model za "prevaziđenu naciju" u vidu federacije nacija, koji bi se drugde mogao reprodukovati u širim razmerama."*

Naravno da je ovo što sam do sada opisao izuzetno jednostrani pristup modelu državnog uređenja koji danas preovladava svetom, ali to mi je i bio cilj. Koncept "nacionalne države" imao je i brojne pozitivne karakteristike, a bio je i istorijski nužan i opravdan. Iako je nacija prirodna i istorijska forma udruživanja ljudi u socijalnim zajednicama, a nacionalna država njen cilj i političko ispunjenje, ipak je u ovom procesu došlo do zloupotrebe prvobitnih nacionalnih ideja od strane vodećih klasa, zarad preuzimanja vlasti u državama. "Kao čuvar nacionalnog identiteta, država je izvodila svoju legitimnost iz nacije, koju je nastojala da otelotvori i predstavlja; isto tako su se samo nacije sa sopstvenim državama mogle osećati bezbednim i autonomnim u svetu "nacionalnih država". Na taj su način država i nacija kobno pobrkane. No ta pobrkanoost, iako je donela mnogo sukoba i jada u mnogim zemljama, jedino je služila jačanju i države i nacije. Njihova simbioza pokazala se neopozivom. Ona je uticaj nacionalnog identiteta i ideale nacionalizma toliko čvrsto usadila koliko bi to svaki nacionalist mogao poželeti, a zbog čega svaki kosmopolit mora žaliti...

Zajedno nacija i država (pod čestim pogrešnim nazivom "nacionalna država") stupaju napred u pobjedničkom saglasju kao jedino priznate komponente isto tako pogrešno imenovane "internacionalne zajednice". Birokratija nacionalnih država je ta koja, u ime nacije, proizvodi i održava nacionalizme, u ime nacije koju predstavlja, a zarad održavanja vlasti. Birokratija nacionalne države je ta koja se u kapitalizmu brine za interese vodećih klasa i za ispunjenje nekadašnjeg dogovora između aristokratije i sveštenstva na jednoj strani i kapitalista na drugoj, a ovo čak i u socijalizmu, kada još samo postoje "ostaci" nekadašnjih vladajućih klasa kapitalizma. Državni aparat, kao "nužno zlo", koji smo i mi nekada u SFRJ morali preuzeti od prethodnog uređenja, je bio jednak virusu na kompjuteru, koji se uvek na novo aktivirao pokušavajući ispuniti svoje početne zadatke.

Ni jedna današnja nacionalna država ne pripada nekoj naciji, niti pojedincima i grupama koji se identifikuju sa nekom nacijom, nego samo onim članovima vodećih ili povlašćenih klasa, koji su stvorili tu državnu formu "nacionalne države", zarad očuvanja vekovnih sistema eksploatacije i povlastica. Zato ni jedna moderna nacionalna država ne može zadovoljiti zahteve svih pripadnika svoje nacije, jer joj to nije ni cilj ni opravdanje njenog postojanja.

Frederik Goda, januar 2015. godine